

Марија Панић

*Филолошко-уметнички факултет,
Универзитет у Крагујевцу
ms.marija.panic@gmail.com*

Опис и симболика једнорога у француској књижевности XII и XIII века

Апстракт: У раду се разматрају природњачке одлике и симболика приписиване једнорогу у француској књижевности XII и XIII века. Корпус чине бестијари Филипа де Таона, Жервеза, Гијома Нормандијског, Пјера де Бовеа, Ришара де Фурнивала и псеудо-Пјера де Бовеа, који припадају традицији *Физиолога*, те енциклопедијска и друга дела која садрже књишка зоолошка и географска знања средњег века: *Мана света* Пјера де Бовеа, *Писмо презвитера Јована* и *Слика света* Госуена из Меца. У овоме корпусу, у којима опис животиња потиче махом из истих писаних извора (античких и позноантичких списа и *Библије*), разматрамо како је описана ова непостојећа животиња и у којој мери је присутна симболичка интерпретација.

Кључне речи: једнорог, алегорија, *Физиолог*, бестијар, животиња, дидактичка књижевност, француска књижевност средњег века

Зооморфна симболика је својом заступљеношћу и значајем на својеврстан начин обележила писану културу средњег века. Шире посматрано, проучавање не само животиња, већ природе у целини, било је нераздвојно од имплицитне или експлицитне симболичке интерпретације у већем периоду средњег века. Још у раном хришћанству, а нарочито под утицајем Августина, у природи схваћеној као *божја твар* проналазило се пренесено значење. Примери из природе сматрани су путем ка спознаји вечних истина, те су симболички интерпретирани. То је нарочито био случај са примерима из животињског и минералног света, који су у дидактичкој књижевности описивани и тумачени као симболи.

У средњем веку било је познато веома мало од античке природњачке традиције, а постојећа зоолошка знања била су коришћена као полазиште за симболичку интерпретацију и морализацију. Током XIII века дошло је

до значајне прекретнице. Наиме, преведен је значајан број природњачких текстова, с арапског на латински језик крајем XII и у XIII веку, а током XIII века са грчког на латински језик. Реч је о текстовима које су проучавали Арапи и који су преносили и нека античка знања која су у западној Европи пре тога била непозната, а у којима се природа проучавала без симболичког тумачења, што представља кључну иновацију¹. Међу овим текстовима највећи утицај на средњовековну зоологију имала су Аристотелова дела о животињама (*Historia animalium*, *De partibus animalium*, *De generatione animalium*). Алгориторија се из средњовековних природњачких списа, међутим, повлачила споро и постепено². Стога не чуди што средњовековна знања о животињама не одговарају искуственој стварности. Тако, у природњачким и алгориторијским списима одлике животиња које припадају фауни средњовековне Европе, какви су на пример ласица и орао, ништа више не одговарају истини од података о егзотичним животињама (лаву, крокодилу) или онима које припадају области *чудесног* (феникс, једнорог). Знање о свима њима потицало је искључиво из писаних извора: метода опсервације, наиме, није имала значајнију улогу пре XIII века, а и тада је била мало примењивана. Мишел Пастуро, француски историчар и проучавалац средњовековне симболике, објашњава да су аналогije и етимологије, као приступи којима се користило симболичко тумачење света, имале већег значаја од непосредног посматрања, пошто се сматрало да истина проистиче из метафизичког а не из физичког света (Pastoureau 2004, 11–25; Pastoureau 2011, 12–13). Током XIII века, природа се почела проучавати независно од алгориторијског тумачења, али је симболизам и даље био присутан у одређеној мери.

Једнорог је једна од бројних животиња које су, иако не постојеће, настањивале средњовековне природњачке и дидактичке списе. Као значајни зооморфни симбол, коришћен је у дидактичкој књижевности средњег века, али је описиван и као природњачки куриозитет и то нарочито Истока. Као такав, омогућава разматрање међуодноса природњачких података и алгориторијског тумачења у периоду XII и XIII века, када се проучавање природе полако осамостаљивало од симболичке интерпретације.

¹ О проучавању и интерпретацији природе у средњем веку в. Thomasset 1982, 3–10; Еко 1992, 82–120; Gregory 1999; Strubel 2002, 53–91; Pastoureau 2011, 9–19.

² М. де Буар, историчар и проучавалац средњовековне дидактичке књижевности, издваја *Compendium Philosophiae*, дело настало у XIV веку, као први спис у коме се природа приказивала без алгориторијске интерпретације (Thomasset 1982, 7), а првим модерним зоолошким приручником сматра се *Historia animalium* Конрада Геснера (Konrad Gessner), дело настало 1551. године (Trachsler 2012, 213).

Извори средњовековног природњачког знања о једнорогу

Један од најзаступљенијих средњовековних зооморфних симбола управо је једнорог. Своју популарност у средњем веку он дугује првенствено томе што је био познати христолики симбол у традицији *Физиолога*, поред других животиња које су у овом природњачко-алегоријском жанру симболизовале Христа, какве су лав, пеликан, пантер, феникс и друге. Поред тога, присутан је и у средњовековним описима баснословног Истока, попут многих других чудесних бића. Име ове животиње јавља се на више места у *Вулгати*, што је допринело заступљености овога симбола. Потом, с упливом зоолошке симболике у куртоазну књижевност, коришћен је као симбол удварача, нарочито у епизоди с девојком која је у стању да ову плаху животињу умири, што је допринело даљој популаризацији овог симбола.

Симболика животиње с једним рогом била је заступљена и пре средњег века. Шарбоно-Ласе подвлачи да је ретко која животиња у различитим цивилизацијама имала тако развијену симболику и истиче старо порекло овога симбола, наводећи примере из вавилонске, халдејске и кинеске уметности (Charbonneau-Lassay 2006, 337). Сматрало се да је рог ове животиње лековит и да лечи све болести својим прахом или течношћу која се пије из њега (Zucker 2004, 156). И поред заступљености ове симболике и веровања у лековито дејство рога, симболичка и магијска димензија ове непостојеће животиње релативно је рано доведена у питање. Делор указује на то да се већ крајем XIII и у XIV веку одбацивала легенда о једнорогу, наводећи као пример запажања Марка Пола, који је сматрао да је чудесни једнорог не постоји, већ да је животиња описана у списима у ствари носорог (Delort 1984, 72). Кајоа и Шарбоно-Ласе износе податак да се већ у XVI веку знало да једнорогов рог нема чудотворно лековито дејство, које му је дуго приписивала медицина, већ да је једина животиња која има један рог кит нарвал (*Monodon monoceros*), код кога горњи леви очњак мужјака нараста дуже од десног и који се – стварни или кривотворени – користио у медицини средњег века (Кајоа 1986–87, 77; Charbonneau-Lassay 2006, 341). Природњачки подаци о једнорогу и симболичка и магијска моћ које су му приписиване, довођене су, дакле, повремено у питање, али се у средњем веку ипак веровало да ова животиња постоји.

Као и већина природњачких података о животињама у писаној традицији средњег века, и средњовековно знање о једнорогу књишког је порекла и потиче из античких и позноантичких текстова, а рано је припојено хришћанској симболици. Проучаваоци *Физиолога* и бестијара, МекКалохова (McCulloch 1960, 179–183) и Зикер (Zucker 2004, 155–159), указују на античка и позноантичка природњачка дела као на изворе средњовековних

знања о овој животињи. Прве природњачке податке о једнорогу дао је Ктезија, лекар персијског краља Кира, који је путовао у Индију и Персију и своја запажања оставио у делима *Indica* и *Persica*. Фриц дело *Indica* назива најстаријим западним описом Индије и њених *mirabilia* (чудеса), која су била веома заступљена тема средњовековне писане културе. То Ктезијино дело није сачувано, а посредним путем, преко Аристотелових и других текстова, пренети су неки описи необичних и непостојећих створења која су била честа у књижевности средњег века, какви су једнорог, киноцефали, Пигмеји, *мантикора* итд. (Fritz 2003, 84). Ктезијин опис једнорога преноси и амплификује, на пример, латински писац Елијан (*De natura animalium*, 4, 54). Према Елијану, Ктезија ову животињу, кога назива индијским магарцем³, описује као потпуно белу, осим главе која је блиска пурпурној боји, док су му очи плаве; на челу има рог дуг лакат и по. Описан је и рог: основа рога је бела, средишњи део црн а врх јасно црвен. Ктезија и Елијан истичу лековито својство овога рога, коме је приписивана способност да лечи све болести. У природњачким текстовима јављају се и друге једнороге животиње. Тако, разматрајући морфологију и функцију рога код животиња, Аристотел у делу *О деловима животиња* (*De partibus animalium*, 663a) набраја две животиње с једним рогом насред главе, које назива „једнорозима“: дугорогу антилопу (*Оryx*) и индијског магарца (Aristotel 2011, 101).

Плинијева енциклопедија *Познавање природе*⁴, која је била извор за многа необична природњачка знања средњег века, пренело је податке и о овој животињи. О створењима које ће давати одлике средњовековном једнорогу Плиније пише на неколико места у оквиру VIII књиге своје енциклопедије⁵: реч је о носорогу, *монокеросу* и индијском говечету (Pline l'ancien 2003, 48–50). Оваква разуђеност података није неуобичајена у овој енциклопедији, будући да Плиније гомила податке до којих је дошао из разних извора. Носорога („rhinoceros“) Плиније описује као животињу

³ МекКалохова сматра да су одлике Ктезијиног индијског магарца у извесној мери засноване на одликама индијског носорога (McCulloch 1960, 182).

⁴ Јанковић истиче мноштво података из разних области изнетих у овој Плинијевој компилацији и сматра да, и поред недостатака какви су повремен некритичан став према изворима и ненеговани стил, *Познавање природе* „заузима важно место у историји европске науке“ (Janković 1996, 350).

⁵ Плинијева VIII књига излаже одлике копнених животиња (дивљих и домаћих четвороножаца и рептила), IX књига приказује животиње које живе у води (*aquatilia*), X књига животиње које живе у ваздуху (*volatilia*), а XI књига инсекте (*insecta*). Садржај и редослед излагања зоолошке материје код Плинија заснован је на традиционалној подели животиња према начину кретања и средини у којој живе: на копнене, ваздушне и водене, односно на животиње које ходају, лете, пливају или гмижу. Ова класификација је у мањој или већој мери модификована код различитих аутора.

величине слона, краћих ногу и тамнозелене боје, са једним рогом на носу; назива га другим природним непријатељем слона⁶. Према Плинију, носорог оштри рог о камен како би се припремио за борбу са слоном, а у борби напада слону стомак јер му је ту, према Плинијевом објашњењу, најмекша кожа (VIII, 71). Нешто ниже, набрајајући животиње Индије, Плиније наводи индијско говече, које описује као животињу с једним или с три рога (VIII, 71), а још ниже понавља да постоје говеда с једним рогом (VIII, 76), да у оквиру истог параграфа (VIII, 76) говорио о животињи *монокерос* („monoceros“)⁷, коју карактерише као највише дивљу у Индији. Описује га као животињу која има тело коња, главу јелена, стопала слона, реп дивље свиње; снажно риче и има један црни рог дугачак два лакта. Плиније преноси веровање да се *монокерос* не може уловити жив. На тај начин су Плинијев носорог и *монокерос* изгледом и борбеношћу дали одлике делу средњовековних приказа једнорога. Као и друга природњачка знања пореклом из Плинијевог *Познавања природе*, карактеристике једнорога пренео је Солин у своме делу *Collectanea rerum memorabilium*, које је најзаслужније за изобилје чудеса (*mirabilia*) у дидактичким делима средњег века. Тако су се, посредством Плинија и Солина, пренела основна знања које је имала позна антика о изгледу и одликама једнорога.

Карактеристика једнорога да га може припитомити девица прикључена је овим природњачким знањима и постала је неразднојно везана за причу о овом створењу. Популаризација те приче се може приписати позноантичком спису *Физиолог*⁸, веома распрострањеном, који је у великој мери пласирао природњачка знања о животињама и њихово симболичко тумачење. Тражећи порекло симболике једнорога у *Физиологу*, Драгојловић указује на то да прича о једнорогу и девојци из овога списка потиче из јеврејске књижевности, а у њој из старе индијске приче, по којој чедна девојка може да смири и успава разјареног слона (Dragojlović 1968, 91–92). И МекКалова сматра да је прича о лову на једнорога помоћу девице вероватно прехришћанског порекла и истиче да није извесно која је била улога девојке у хватању једнорога у изворима ове приче. Наводи и да се прича идентична овој у *Физиологу* јавља у Коментару на *Шестоднев* светог Василија, који се приписује Еустатију Антиохијском (IV век), те истиче да су за популаризовање овакве приче истоветне *Физиологу* значајне и *Етимологије* Исидора Севилског (McCulloch 1960, 180–181). Овај визиготски бискуп, наиме, у

⁶ Први непријатељ слона о коме пише Плиније је змај (VIII, 33–34).

⁷ Ово место Ерну на савремени француски језик преводи са два различита појма: „*монокерос* или једнорог“ („monoceros ou unicorne“, Pline l’Ancien 2003, 50) иако је у изворнику само „monoceros“. У напомени Ерну наводи да је ово опис који ће дати кључни допринос средњовековној представи једнорога (129).

⁸ О *Физиологу* ће бити речи у следећем поглављу овога рада.

Етимологијама (Etymologiae), насталим у VII веку, значајној енциклопедији која је допринела очувању античких знања (Janković 1996, 211–212), а компилаторском природом и етимолошком методом оставила немерљив утицај на средњи век (Fontaine 1966), у XII књизи посвећеној животињама (*De animalibus*)⁹ описује и једнорога (XII, ii, 12–13). Наводи грчко име „rhinoceron“, као и латинска имена „monoceron“ и „unicornus“ које наводи као синониме¹⁰. Приказује га као животињу са оштрим и снажним рогом на челу, дужине четири стопе; наводи да се бори са слоном и да га напада по трбуху. Како због његове снаге човек није у стању да га улови, ловци прибегавају лукавству, те доводе девицу, што утиче на животињу тако да се потпуно припитомљава и кротко главу спушта у девојчино крило; на тај начин се лако може уловити. *Физиолог* и *Етимологије* Исидора Севилског допринеле су тако ширењу приче о једнорогу и девојци која се, дакле, значајно разликује од Плинијевог приказа једнорога.

Изглед једнорога се мењао у периоду позне антике и средњег века. Од носорога, индијског магарца или коња, како је био описиван у античким природњачким текстовима (Zucker 2004, 156) у средњем веку је све чешће био описиван као животиња слична кози (Charbonneau-Lassay 2006, 338). МекКалохова то објашњава утицајем *Физиолога*, наводећи Збордонеово мишљење да је неки рани хришћански писац унео одлике једнорога као мале животиње да би лакше објаснио припитомљавање од стране девојке (McCulloch 1960, 179–180). Попримивши одлике козе, једнорог је све чешће смештан у станиште на високим планинама или у шуми, а не у Индију, као што је то био случај са Ктезијиним једнорогом. Понекад је поређен са јеленом, што се може објаснити разноликошћу природњачких списа који су били извор, а могуће и тиме што је јелен имао позитивну и често христолику валорозацију у средњем веку. Када је реч о имену ове животиње, у средњовековној књижевности користила су се имена „monoceron“, „rhinoceron“, „unicornis“ као код Исидора Севилског.

⁹ Прво поглавље XII књиге *Етимологија* приказује домаће четвороношце („De rescoribus et iumentis“), друго дивље четвороношце („De bestiis“), треће ситне животиње („De minutis animantibus“), четврто *змије* („De serpentibus“), пето *црве* („De vermibus“), шесто *рибе* („De piscibus“), седмо птице („De avibus“), осмо ситне летеће животиње („De minutis volatilibus“). Називи поглавља у XII књизи *Етимологија* засновани су на средњовековним скупинама животиња (категорија *змија* у средњовековној подели животиња обухвата је рептиле, *црви* су инсекти, ситни гмизавци, понекад и сисари који живе у земљи, *рибе* обухватају животиње које настањују воду, укључујући и морске сисаре). Исидор у мањој мери модификује средњовековну класификацију животиња. О класификацији животиња у средњем веку в. Pastoureau 2011.

¹⁰ „[...] monoceron, id est unicornus“ (Lindsay 2007, 44).

Као и када је реч о другим бићима пореклом из паганске антике, једнорог је укључен у хришћанску симболику због тога што се јавља у *Библији*. Репертоар животиња приказаних у латинској традицији *Физиолога*, на пример, у великој мери се може пронаћи у Јеронимовом преводу *Библије*. Старозаветни термин „Re'em“, који је преводан као „једнорог“ означава бивола; Муратова истиче да је у хебрејском оригиналу реч о стварној животињи (Muratova 2010, 139). У грчком преводу *Старог завета* коришћен је термин „μονόκερος“. Шарбоно-Ласе указује на то да се у различитим библијским књигама користе имена различитих животиња, које могу имати један или два рога, тако да постоје знатне разлике у преводу *Библије* на разне језике, а да је у *Вулгати* реч „једнорог“ чешћа (Charbonneau-Lassay 2006, 338)¹¹. Најчешће спомињана библијска места у којима постоји једнорог у бестијарима су *Пс* 92, 10 („А мој рог ти узвишујеш као рог у једнорога, ја сам помазан новијем уљем“) и *Пс* 22, 21 („Сачувај ме од уста лавовијех, и од рогова биволових, чувши, избави ме“)¹².

Од извора из антике и из раног средњег века, од којих је најстарији Ктезија, дакле, једнорог је попримио одлике које су се задржале и у природњачким текстовима средњег века: поседовање једног рога, снагу и плахост. Изглед је варирао од описа носорога или хибридне животиње, као код Плинија, до одлика животиње сличне кози или јелену, што је углавном хришћанске инспирације. И станиште приписано овој животињи се мењало: од Индије у коју је раније смештан једнорог, до високих планина или шума у којима се сматрало да станује ово неухватљиво створење. Лов на животињу помоћу девице, који су популаризовали *Физиолог* и *Етимологије*, значајан је елемент природњачих података о овој животињи. Ове особине су се мењале и међусобно прожимале у средњем веку, а као и код других приказа природе у знатној мери биле су обележене симболичким тумачењем.

Традиција *Физиолога*: једнорог у бестијарима

Попут многих других зооморфних симбола у средњовековној књижевности, ликовној уметности и хералдици, легенда о једнорогу проширила се највише преко развијене и утицајне традиције *Физиолога*, која је зоолошким примерима приписивала експлицитно алегоријско тумачење. Овај позноантички спис, настао на грчком језику највероватније у Александрији у

¹¹ МекКалохова (1960, 180) наводи да се у *Вулгати* појам *једнорог* налази на осам места: *4 Мој* 23, 22; *5 Мој* 33, 17; *Јов* 39, 3–12; *Пс* 22, 21; *Пс* 29, 6; *Пс* 77, 69; *Пс* 92, 10; *Ис* 34, 7.

¹² У преводу Ђуре Даничића коришћен израз „једнорог“ (*4 Мој* 23, 22; *5 Мој* 33, 17; *Јов* 39, 12–15; *Пс* 92, 10) и „биво“ (*Пс* 22, 21; *Пс* 29, 6; *Ис* 34, 7). У *Вулгати* је на свим овим местима „једнорог“.

периоду између II и IV века (McCulloch 1960, 15–20; Zucker 2004, 13–15), био је веома заступљен и популаран у средњем веку¹³. *Физиолог* садржи неколико десетина поглавља, у којима је у кратким цртама описано понашање и/или изглед животиња, као и појединих биљака и минерала, и протумачено је као алегорија. Бестијарна поглавља се, тако, формално састоје из два дела. Природњачки део поглавља, тзв. *природа* (лат. *natura*, фр. *nature*) приказује зоолошке одлике животиња, пореклом из античких природњачких текстова, које углавном не одговарају искуственој стварности. Интерпретативни део бестијарних поглавља, такозвано *тумачење*, за који се често користи старофранцуски израз *senefiance* („скривено значење“), представља хришћанску интерпретацију природњачког описа и животињу у оквиру доста једноставног херменеутичког приступа тумачи као алегорију Бога, човека или ђавола. Библијски цитати су присутни у бестијарним поглављима, најчешће и у *природи* и у *тумачењу*. Овај жанр, дакле, експлицитно приписује свакој приказаној животињи одређену симболичку вредност. Симболичка интерпретација, наиме, кључно је обележје *Физиолога* и бестијарâ: како примећује Ликен, поред алегоријског хришћанског тумачења примера из природе, циљ овога жанра је и да се слави Творац кроз дивљење створеном свету (Lucken 1994). Будући да природњачки садржај *Физиолога* потиче из античких и позноантичких природњачких знања, не разликује се у већој мери од средњовековне енциклопедијске традиције, али је мањег обима: преузимане су, наиме, оне одлике које могу да зачуде или задиве читаоца, како би биле што убедљивији повод за морално-религиозну поуку. Током XII века у Енглеској латинском *Физиологу* додавани су нови природњачки подаци из Плинија, Солина, Исидора Севилског и других извора (*Шестоднев* Амброзија Миланског, *De Universo* Рабана Маура), као и раскошне минијатуре, те тако настају прави бестијари, у којима је зоолошки садржај обимнији него у *Физиологу* (Muratova 1977, Yapp 1985)¹⁴.

¹³ Као илустрација значаја *Физиолога* могу се навести оцене домаћих изучавалаца и/или преводилаца овога списка. Драгојловић оцењује да је ретко која књига у светској књижевности „прибавила себи тако истакнуто место и тако снажно утицала на разне области књижевности и уметности“, те да је „својом универзалном распрострањеношћу код хришћанских народа средњег века надвисоко све књиге, осим књигу над књигама, Библију“ (Dragoјlović 1968, 6), Лазић истиче: „Као природословни спис и књижевно дело, био је омиљена лектира различитих читалачких слојева, и сасвим је сигурно да је *Физиолог* имао велики утицај на обликовање менталитета посебне религиозно-психолошке свести средњовековног човека али и да је из ње произлазио“ (Лазић 1989, 9), Јовановић наводи да је „својом симболиком оставио знатног трага на књижевност, сликарство и градителство средњег века“ (Јовановић 2000, 437).

¹⁴ Један од најпознатијих латинских преписа из тог периода, познат по раскошним минијатурама, јесте *Абердински бестијаријум* (Aberdeen University Ms

Муратова зато сматра да су бестијари истовремено поучно, алегоријско и природњачко штиво (Muratova 2010, 133), а Рингер подвлачи да је средњо-вековни читалац у њима разликовао природњачки и симболички садржај (Ringger 1988, 140).

Специфичности симболике *Физиолога* проучавао је Замбон, који указује на амбивалентност у тумачењу животиња у хришћанској симболици. У раним вековима хришћанства, у александријском *Физиологу*, виђене су као скривена алегорија која води вечним истинама. Касније, првенствено под утицајем Августина, зоолошки примери се произвољно узимају како би илустровали верске истине. Према Замбону, овај приступ се усталио у бестијарима тако да „херменеутичко начело које је увео *Физиолог* постаје обична схема, на готово механички начин примењива на било коју стварну или фантастичну животињу“ (Замбон 1986–1987, 127–128). Треба нагласити и да симболичка интерпретација животиња није једнолика у свим бестијарима, као ни у хришћанској симболици уопште (в. Еко 1992, 103). Када је реч о једнорогу, Муратова подвлачи да су због библијског стиха *Пс* 21, 22 једнорог и лав, иако христолики симболи, ипак имали амбивалентну валоризацију у средњем веку (Muratova 2010, 138)¹⁵.

Француски бестијари припадају традицији латинског *Физиолога*, који је настао као превод или прерада прве грчке редакције александријског *Физиолога*¹⁶. Као превод или прерада латинских бестијара фамилије *B-Is*¹⁷ нас-

24), чије је дигитално издање доступно на страници <http://www.abdn.ac.uk/bestiary/>.

¹⁵ Иако је био познати бестијарни христолики симбол, једнорогу нису приписиване само позитивне вредности. О томе сведочи спис Гијома Нормандијског, аутора *Божанског бестијара*, под насловом „Les trois mots“ (Reinsch 1879, 225–231). Валоризација, па ни понашање једнорога у оквиру овога алегоричног списка немају значајне сличности са традицијом *Физиолога*, изузев плахости и поседовања једног рога. У овоме делу, наиме, једнорог је протумачен као симбол зла и смрти („uniposme seo est la mort“ / „једнорог, то је смрт“, ст. 279). Гијом Нормандијски је, дакле, једнорога у *Божанском бестијару* протумачио као алегорију Христа, а у „Трима речима“ као симбол зла. То потврђује да су зооморфни симболи у средњем веку попримали различите, па и међусобно супротне, валоризације.

¹⁶ О грчкој традицији *Физиолога* в. McCulloch 1960, 15–20; Zucker 2004, 13–15. Превод српских преписа *Физиолога* који, према Јовановићу, садрже одлике више грчких редакција (Јовановић 2000, 437), на савремени српски језик објавили су Трифуновић 1973, Лазих 1989, Јовановић 2000.

¹⁷ Реч је о фамилији латинских бестијара насталој током XII века, на основу латинског *Физиолога* верзије *B* коме су додати подаци о животињама пореклом из других извора, највише из *Етимологија* Исидора Севиљског. Ове иновације су понекад алегоријски протумачене, а понекад представљају додаток бестијарним поглављима. О рукописној традицији латинских бестијара в. McCulloch 1960, 25–44; Yapp 1985; Dines 2012.

тали су *Бестујар* (*Bestiaire*) Филипа де Таона у тридесет седам¹⁸ поглавља у стиху, већином шестерцу, настао између 1121. и 1135. године, *Божански бестујар* (*Le Bestiaire divin*) Гијома Нормандијског у тридесет седам поглавља у осмерцу, настао 1210–1211. године¹⁹, и *Бестујар* (*Bestiaire*) Пјера де Бовеа од тридесет седам поглавља у прози, написан између 1184. и 1218. године (највероватније пре 1206. године)²⁰. Ова дела карактерише верност непосредним изворима и традицији *Физиолога*, а критика углавном истиче беседнички и у одређеној мери лични тон код Гијома Нормандијског (Evdokimova 1998). *Бестујар* (*Bestiaire*) Жервеза, у двадесет девет поглавља у осмерцу, настао у првој половини XIII века, превод је латинског текста који припада традицији *Dicta Chrisostomi*.

Поглавље о једнорогу стални је елемент ових француских бестијара (Walberg 1900, 15–18; Meyer 1872, 429–430; Nirpeau 1852, 235–238; Mermier 1977, 71–72). Ова животиња је у њима описана под именом „unicorne“, а само код Филипа де Таона је назван „monosceros“. Приказана је прича о једнорогу из *Физиолога* са невеликим модификацијама, које нису неочекиване у бестијарима. Описан је као животиња попут јарета, невеликог раста, с једним рогом на челу. Његово станиште не повезује се с Истоком, већ се ова животиња смешта у планине или у шуму. Бестијари излажу причу о лову помоћу девице. Ловци у шуми у којој живи једнорог остављају саму девојку, знајући да ову плаху животињу привлачи њено присуство. Једнорог девојци прилази и, потпуно питом, спушта главу у њено крило. Ловци долазе и хватају га, те га воде у краљеву палату; само код Филипа де Таона приказано је да једнорога убијају. Исто тако, само код њега девојка доји једнорога, што је одлика латинских бестијара (в. McCulloch 1960, 179). Гијом Нормандијски развија и причу

¹⁸ Поједини проучаваоци сматрају да овај бестијар садржи тридесет осам поглавља (McCulloch 1960, 50; Zucker 2004, 29), будући да се у оквиру поглавља о дијаманту налази и тзв. *Мали лапидаријум*, у коме се излажу одлике дванаест каменова наведених у *Откровењу* (Отк 21, 19–20) и њихово симболичко тумачење, што се унеколико разликује од бестијарне традиције. У овоме раду задржали смо Валбергову поделу на тридесет седам поглавља, пошто се *Мали лапидаријум* може сматрати додатком у оквиру поглавља, каквих је било у традицији *Физиолога*.

¹⁹ Превод одломака из овога дела (поглавља о фениксу, хидри, аждаји и аспиди) објављени су у преводу Милојка Кнежевића, у темату *Чудовишта и врагови часописа Градац*, ур. Јовица Аћин (Гијом Свештеник из Нормандије 1986–87, 70–73).

²⁰ Одломци из овога дела (поглавља о *антили*, сирени и једнорогу) објављени су у темату *Чудовишта и врагови часописа Градац* (објављени су у преводу Милојка Кнежевића, у темату *Чудовишта и врагови часописа Градац* (Пјер де Бове 1986–87, 74–75).

о борби једнорога и слона. У оквиру интерпретативних делова поглавља ових традиционалних француских бестијара, једнорог је протумачен као Христ²¹, а девица је непосредно или посредно интерпретирана као алегорија Богородице. У оквиру поглавља навођени су или парафразирани библијски стихови који садрже име име животиње (*Пс* 92, 10), указују на високу библијску валоризацију рога као симбола (*Лк* 1, 69), говоре о Христовом оваплоћењу (*Јн* 1, 14) и о јединствености Бога (*Јн* 10, 30), што објашњава зашто је као хростолики симбол узета животиња с једним рогом. Природњачки опис једнорога и експлицитно тумачење ове животиње, дакле, не разликују се у значајној мери у овим делима, која остају верна својим латинским изворима, традицији *Физиолога* и природњачким подацима пореклом из антике.

Бестијари који су касније настали показују нове тенденције у дидактичкој књижевности. *Љубавни бестијар* (*Bestiaire d'amour*) Ришара де Фурнивала, настао средином XIII века, алегоријском програму бестијара прилази на иновативан начин. Наиме, овај ерудита животињску симболику преузима из традиције *Физиолога*, али је у овоме делу користи у сврху љубавне казуистике, потпуно напуштајући хришћанско тумачење алегорије. *Љубавни бестијар* написан је у форми аутобиографске посланице и упућен је жени којој се удвара. Ово дело доживело је велики успех: Бјанчото истиче заступљеност овога списа нарочито у Италији и Француској (Bianciotto 2009, 37–41)²². Због многих иновативних поступака ово дело се често смешта на обод жанра (McCulloch 1960, 46), а Бирова истиче аристотеловску инспирацију овога дела (Beer 1988). За разлику од поступка *алегорезе*, према коме се у постојећим текстовима тражи алегоријски смисао и који уочава у традиционалним бестијарима, Стрибел у *Љубавном бестијару* Ришара де Фурнивала уочава *стваралачку алегорију* („allégorie créatrice“), којом се алегоријски смисао ствара текстом (Strubel 2002, 122–126). Из много перспектива, дакле, ово дело је иновативно и значајно се удаљава од традиционалних бестијара.

У *Љубавном бестијару* опис једнорога (Bianciotto 2009, 200–205), уз мање амплификације прилагођене куртоазном карактеру овога дела, приказује снагу и плахи карактер ове животиње, епизоду лова помоћу деви-

²¹ На пример, код Пјера де Бовеа Христ је назван „духовним једнорогом“: „Nostre Sires Jehsu Criz, espiriteus unicornes“ (Mermier 1977, 71).

²² Једнорог је био изразито заступљен у куртоазној симболици. Познат пример је низ шест таписерија *Дама са једнорогом* (*La Dame à la Licorne*), насталих крајем XV века, које се чувају у Националном музеју средњег века у Паризу (музеј *Слупу*). Глензер сматра да се редослед ових таписерија може објаснити управо *Љубавним бестијаром* Ришара де Фурнивала, који је имао веома значајан утицај на куртоазну симболику (Glaenzler 2002).

це, чији мирис привлачи ову неухватљиву животињу, и смрт једнорога као епилог лова. За разумевање статуса овог зооморфног симбола и његовог специфичног тумачења у овоме делу, од ове бестијарне приче, свакако познате у време Ришара де Фурнивала, значајнији је контекст у коме се јавља ова животиња. Наиме, у делу *Љубавног бестијара* где је приказан једнорог разматра се значај чула у процесу сазнања и у памћењу, што је у овоме бестијару повезано са куртоазно-еротском тематиком. Једнорога је Ришар де Фурнивал упоредио са статусом себе као удварача, пошто је, занет чулом мириса, као једнорог ухваћен од стране Љубави, иако је био охол и сматрао се неухватљивим. У томе делу *Љубавног бестијара* јављају се и други симболи из *Физиолога*: тигар, пантер и друге животиње, као и животиње које су у средњовековној природњачкој традицији симболизовале чула²³. Од христорошког симбола из бестијарне традиције, дакле, једнорог је овде постао једна међу многим зооморфним фигурама која илуструје понашање и ситуације у игри удварања: алегоријском тумачењу дата је потпуно другачија димензија.

Док Ришар де Фурнивал показује утицаје новог натурализма XIII века, у *Бестијару (Bestiaire)* псеудо-Пјера де Бовеа²⁴, како уочава Бејкер, приметна је тежња за компилацијом знања карактеристична за XIII век, али уз очување традиционалних одлика *Физиолога* (Baker 2010, 31–54). Ово дело, настало највероватније у периоду између 1246. и 1268. године (Baker 2010, 29–30), двоструко је већег обима у поређењу са другим француским бестијарима: садржи седамдесет два поглавља. Према Бејкеру (2010, 20–28), као основни извор псеудо-Пјер де Бове користио је *Бестијар* Пјера де Бовеа, а нове природњачке податке преузимао је из разних дела: *Љубавног бестијара* Ришара де Фурнивала, *Слике света (Image du monde)* Госуена од Меца, прозне верзије *P-1 Писма презвитера Јована (Lettre du prêtre Jean)*, алегоричног религиозног списа *Беседа о палми (Sermon du palmier)* и др. Нови природњачки подаци формирају нова поглавља или амплификају већ постојећа из *Бестијара* Пјера де Бовеа, а за нове природњачке податке псеудо-Пјер де Бове је сâм саставио алегоријско тумачење, у складу са традицијом *Физиолога*. Поглавље о једнорогу из *Бестијара* псеудо-

²³ О животињама које су биле симболи чула у дидактичкој књижевности средњег века в. Pastoureau 2002. Најчешће су то били рис као симбол чула вида, кртица чула слуха, паук чула додира, суп мириса и мајмун укуса.

²⁴ Овај бестијар дуго је приписиван Пјеру де Бовеу и називан је Дужом верзијом *Бестијара* Пјера де Бовеа (Version longue du *Bestiaire* de Pierre de Beauvais). У последњих неколико деценија оспоравано је ауторство Пјера де Бовеа, а са Бејкеровим открићем непосредних извора које је користио аутор Дуже верзије, више се не сматра да је аутор овај пикардски клерик и дело се приписује непознатом аутору названом псеудо-Пјер де Бове.

Пјера де Бовеа (Вакер 2010, 188–189), како примећује Бејкер (362–363), спаја одлике из *Бестијара* Пјера де Бовеа и *Слике света* Госуена од Меца, од кога је преузео опис, заснован на Плинију и Исидору Севилском. Интерпретативни део поглавља, односно тумачење алегорије из хришћанске перспективе, не удаљава се од традиционалних бестијара. Овај део поглавља о једнорогу пореклом је из *Бестијара* Пјера де Бовеа, са мањим модификацијама. Тако, и у поглављу о једнорогу уочава се тежња псеудо-Пјера да Бовеа да, са једне стране, прошири зоолошки опис у складу са тенденцијама свога времена, а са друге стране, да тако проширени природњачки материјал прилагоди већ истојећој бестијарној традицији.

Морализовани бестијари настали на народном језику у Француској, дакле, у поглављу о једнорогу верни су традицији када је реч о опису животиње, приказу њеног понашања и христоликом тумачењу, уз мање алтернативе уобичајене за бестијаре. Име је углавном „једнорог“, а само код Филипа де Таона „*монокерос*“. Опис ове животиње и њеног понашања доста је једноставан и намењен алегоријској интерпретацији у оквиру другог дела бестијарних поглавља. Бестијари под утицајем новијих тенденција XIII века, међутим, овоме симболу прилазе на иновативни начин. Иако задржава алегоријски приступ, Ришар де Фурнивал једнорога лишавва хришћанске димензије и тумачи га као симбол удварача. Тиме показује слободнији однос према зооморфној симболици, јер је не користи као приступ вечним истинама, већ као скуп примера које је могуће арбитарно употребљавати ван религиозног контекста. Псеудо-Пјер де Бове компилује знања о овој животињи, али, као и у другим примерима, чува хришћанско алегоријско тумачење иако је користио и Ришара де Фурнивала као извор, те природњачке податке тумачи у складу са традицијом *Физиолога*. У жанру бестијара, дакле, јављају се иновације како у природњачком опису тако и у врсти алегоријске интерпретације, али је једнорог увек схватан као симбол и додељивано му је експлицитно тумачење.

Једнорог као природњачки куриозитет

За разлику од *Физиолога*, у коме се приказаним животињама приписује симболичко значење, у бројним списима једнорог је приказиван независно од експлицитног тумачења алегорије. Најчешће је то био случај у описима Истока, где је набрајан као један од природњачких куриозитета Истока, што одговара средњовековном знању о Азији, пренетом посредством латинских компилација. Као и зоолошки списи, географска сазнања средњег века почивају на малом броју писаних извора из антике и позне антике, које су били познати у средњем веку. Као и зоолошки подаци, и географска

знања примила су хришћанску и симболичку димензију: наиме, и географски описи служили су томе да се описивањем *твари* слави Творац²⁵. Као ни зоолошки подаци, нису се заснивали на опсервацији аутора. Стога су описи три тада позната континента (Азије, Европе и Африке) садржали географска знања пореклом из античких извора и *Библије*, у којима се описују многобројна чудеса (*mirabilia*), необични, углавном хибридни народи и непостојеће животиње, међу којима је и једнорог.

Спис *Mana sveta* (*Mappemonde*) Пјера де Бовеа, настао крајем XII или почетком XIII века (у периоду између 1184. и 1218. године) представља превод дела познате енциклопедије из XII века Слика света (*Imago mundi*) аутора Хонориуса Аугустодуненсиса. *Imago mundi* је, наиме, био веома распрострањен спис и сачувано је око три стотине преписа. Пјер де Бове је превео део њене I књиге која је, како оцењује Ангремијева, била најзаступљенији географски уџбеник свога времена (Angremy 1983, 322). Једнорог је приказан у оквиру дела који описује чудесне животиња Индије²⁶. Наведено је његово име на грчком језику („*монокерос*“), као и на француском, чиме Пјер де Бове поистовећује *монокероса* и једнорога. У опису ове животиње могу се уочити две целине: основни подаци о овој животињи и лову на њу (ст. 535–546), те развијени опис животиње (ст. 547–557). У оквиру првог дела наведено је његово име, одлика да има један рог и карактеристика да се може уловити само помоћу девице. Указано је и на његову симболичку вредност. Детаљнији опис животиње, који следи за овим основним подацима, близак је Плинијевом и Исидоровом опису. Ангремијева (која оцењује да је превод Пјера де Бовеа доста веран у целини, иако је он извршио избор делова које је превео, те је у одређеној мери скратио садржај или додао неке елементе) као једну од иновација *Мана света* у односу на латински оригинал уочава асимилацију *монокероса* и једнорога, као и лов на једнорога помоћу девојке, што објашњава могућим утицајем *Бестијара* Пјера де Бовеа (Angremy 1983, 323–328, 337). Мермије примећује да се, читајући ово дело, уочава да се Пјер де Бове интересовао за животиње и чудовишта о којима је писао и у *Бестија-*

²⁵ Госман подсећа да су томе служиле и географске карте, бројне у XI и XII веку (Gosman 1982, 42).

²⁶ Овај кратак текст (*Mana sveta* има 954 осмерца) садржи космографски део (облик и састав Земље, мере Земље, однос човека и свемира као микрокосмоса и макрокосмоса, ст. 29–207), приказ Азије (ст. 208–843), Европе (ст. 844–886) и Африке (ст. 887–932). У оквиру приказа Азије су приказана *mirabilia* које је средњовековна географија, под утицајем Плинија, Солина и Исидора Севилског, смештала у Азију: набројани су и укратко приказани необични и хибридни народи (ст. 332–480) и животиње (ст. 481–572), као и поједине епизоде из писане традиције, распоређене у различитим деловима текста.

ру (Mermier 1966, 346). Иако Мермије овиме не објашњава на адекватан начин присуство описа животиња у *Manu sveta*, будући да су оне били стални елемент описа Истока и код аутора који нису стварали бестијаре, ипак се уочава сличност са традицијом *Физиолога*, коју не истичу Мермије ни Ангремијева, а огледа се у термнологији алегоријске интерпретације. Наиме, стих 545, уметнут између приче о лову на једнорога и његовог описа, истиче симболичко значење ове животиње: „Senefiance tout grant a“²⁷. Појам „senefiance“ у алегоријској књижевности указује на скривени симболички смисао приказане појаве (Strubel 2002, 15–16). У бестијарима, у којима се често истиче постојање пренесеног значења природњачких одлика, овај појам је често коришћен да укаже на симболичку вредност приказаног знања о животињи²⁸. Код Филипа де Таона, на пример, сличан стих јавља се у оквиру скоро сваког поглавља.²⁹ Користе се и други термини: у *Бестијару* Пјер де Бове, на пример, користи термине „semblance“, „essample“ и глагол „senefier“, али не именицу „senefiance“, тако да вероватно не постоји директна веза између *Бестијара* и *Мане света* Пјера де Бовеа. Једнорог је једина животиња за коју је у *Manu sveta* експлицитно изречено да има симболичко значење, иако оно није изражено: једнорог, није протумачен као симбол Христа, као што би то био случај у бестијарима. По свему судећи, употреба овога термина потиче из традиције *Физиолога*, јер указује на алегоријску вредност приказаног природњачког податка. И стих који следи (ст. 546) вероватно упућује на бестијарну традицију: наводи се да је Давид о овој животињи говорио у *Псалтиру*, што указује на често цитиране библијске стихове у оквиру бестијарних поглавља о једнорогу. Иако се не може са сигурношћу утврдити директни утицај *Физиолога* на овај део *Мане света*, будући да није познат латински рукопис који је Пјер де Бове превео (Ангремијева, наиме, са правом не искључује могућност да је Пјер де Бове познавао традицију о једнорогу и ван *Физиолога* [338]), порекло ових елемената заједничких бестијарима и *Manu sveta* указују на распрострањеност бестијарне приче о једнорогу, а и на привилеговано симболичко значење којим је истакнута ова животиња у овом географском спису. Приказ једнорога у *Manu sveta* тако дугује у одређеној мери не само географским списима, већ и бестијарној традицији, јер се постојање симболичког тумачења ове животиње и експлицитно истиче, и то једино за ову животињу.

²⁷ „Има велико значење.“

²⁸ Из тих разлога савремена критика појмом „senefiance“ назива други, интерпретативни део бестијарних поглавља.

²⁹ На пример: „Ço est signefiance“, ст. 156; „C'est grant signefiance“, ст. 163; „C'est grant signefiance“, ст. 280.

Приближно истовремено са *Мапом света* настаје на француском језику још један спис који је био изузетно заступљен, а који описује баснословна чудеса Истока, дајући им у извесној мери хришћански смисао. Реч је о *Писму презвитера Јована (La lettre du prêtre Jean)*, апокрифној посланици насталој на латинском језику³⁰, која је убрзо преведена на разне језике³¹ и која је у периоду између XII и XVI века био веома популаран. Сачувано је око стотину рукописа на латинском језику, а легенда о овоме краљевству пуном чудеса и у коме „теку мед и млеко“ ширила се све до почетка XVI века. Реч је о фиктивној посланици, коју је непознати аутор који се потписао као Презвитер Јован упутио европским владарима Фридриху I, Фридриху II или папи Александру III и у којој, позивајући у посету владара коме се обраћа и обећавајући помоћ у борби против муслимана у крсташким ратовима, истиче богатства и чудеса која постоје у његовој великој земљи на Истоку, која обједињује *све три Индије*³². Бејчи учава да овај текст обједињује књишко знање о чудесима Истока, богатствима, необичним народима и животињама које је учена култура средњег века

³⁰ Легенда о извесном Презвитеру Јовану, владару Истока који је обједињавао црквену и световну титулу, постојала је по свему судећи и пре *Писма*. Госман указује на то да се први писани податак о извесном Презвитеру Јовану (Presbyter Joannis), који је истовремено био краљ и свештеник (*rex* и *sacerdos*), јавља у VII глави *Historia sive Chronica de duabus civitatibus* Отона од Фрајзинга (започета 1143–1145. год., завршена 1156–1157, в. Rech 2002, 1029). Према Госману (32–33), оригинална латинска верзија *Писма* потиче највероватније из периода 1150–1160. године, те он не искључује могућност да се и пре настанка *Писма* веровало да постоји супериорни хришћански владар Истока (535). Легенда о Презвитеру Јовану била је веома заступљена у средњем веку, а настанак ове посланице и трагање за овом бајковитом земљом на Истоку тема је романа *Баудолино* Умберта Ека (2000).

³¹ О средњовековним верзијама *Писма презвитера Јована* в. Вејczy 2001, 193–201. Одломак из *Писма презвитера Јована* објављен је у оквиру илустративних текстова *Историје ружноће* (Еко 2007, 117).

³² Средњовековна представа о географији Индије била је заснована на књишким знањима наслеђеним из антике. Сматрало се да постоје три Индије (у неким списима две), које су различито називане: *India prima*, *India secunda* и *India tertia*; *India superior*, *India inferior* и *India meridiana*; *India Maior*, *India media*, *India menor*. Ови називи се нису увек односили на исте области, али се углавном мислило на данашњу Индију и/или Кину, простор између данашње Индије и Блиског Истока и Етиопију. У ову поделу су се евентуално убрајали и северни делови Земље, за које се мислило да због хладноће нису настањени. Сматрало се да се *India superior* граничи са Земаљским рајем, односно Еденским вртом, за који се веровало да се налази на крајњем Истоку (Richard 1957, 226–227; Gosman 1982, 42–43; Zaganelli 1990, 37).

смештала на Исток, додајући неке појединости од којих је најзначајнија та што приказује да тим великим пространствима и свим тим необичним створењима влада један владар, хришћанин, који поседује истовремено црквену и световну титулу. Бејчи сматра да се због тога ово дело може схватити као својеврсна средњовековна хришћанска утопија (Wejczy 2001). И поред различитих праваца истраживања, намена овога списка није још увек разјашњена (в. Gosman 1982, 23–31, 38–49). Сачувано је двадесет четири старофранцуских рукописа, те Госман издваја англонорманску стиховану верзију (*V*), насталу највероватније пре 1199. године, и две прозне верзије (*P-1*, насталу пре 1242. године, и *P-2*, насталу пре 1312–1314)³³. Једнорог се у њима приказује између осталих чудеса Истока и јавља се у свим прозним верзијама овог дела (Gosman 1982, 176–179, 232, 322–325, 378, 452–455). Опис и приказ понашања једнорога знатно се разликује од бестијарне и енциклопедијске традиције, јер није приказан ни традиционални опис, нити лов помоћу девице³⁴. *Писмо*, наиме, описује борбу лава и једнорога, најчешће беле боје³⁵. Приказано је да се током борбе лав приближава дрвету, тако да се приликом напада једнорогов рог зарива у дрво, те лав може да га убије. Поједини рукописи наводе могућност да се ове две животиње међусобно поубијају. Рукопис *H* једнорога сматра врстом људи³⁶ и описује борбу са лавом (Gosman 1982, 177). У неким преписима једнорог је наведен само као врста дивљачи. Госман (577) и Заганелијева (Zaganelli 1990, 221) указују на то да оваква епизода није пронађена у природњачким списима средњег века, тако да извор који је користио аутор посланице за сада остаје непознат. Приказ једнорога у француској традицији *Писма превитера Јована*, дакле, у одређеној мери садржи елементе заједничке средњовековним описима овог створења: поседовање једног рога, снага, борбеност, али не показује значајније сличности са заједничким писаним изворима пореклом из антике, као ни са *Физиологом*. Дакле, у *Писму* једнорог је само једно међу многим описаним чудесима Истока и његова симболика се експлицитно не истиче у односу на остале животиње. Међутим, не може се оспорити извесно хришћанско тумачење, које се састоји у томе

³³ О датирању рукописа на старофранцуском в. Gosman 1982, 34–35. С обзиром на немогућност успостављања хронологије рукописа, Госман даје синоптичко, а не критичко издање.

³⁴ Изузетак је рукопис под сиглом *C*, који причу о једнорогу своди на податак да се ова животиња може уловити помоћу девице, не наводећи никакав други детаљ (Gosman 1982, 322).

³⁵ Зоолошки подаци о једнорогу из *Писма* обухватају постојање црвеног и црног, а понеки рукописи и зеленог једнорога.

³⁶ Овакве врсте омашки, где се једна врста идентификовала као друга, нису биле реткост у средњем веку.

што су сва приказана чудеса – међу њима и једнорог – обједињена тиме што се у *Писму* приказује да овим чудесним светом влада један хришћански владар, у чему се огледа не само зоолошка, већ и симболичка димензија приказа ове животиње.

У оквиру енциклопедијске традиције XIII века, која се истиче својим обимом и значајем до те мере да Беје де Рик сматра да се може назвати једним од највећих периода енциклопедизма (Beyer de Ryke 2003, 1243), настала је *Слика света (Image du monde)* Госуена од Меца. Прајор издваја ово дело као прво енциклопедијско дело настало на народном језику и које представља суму књишких знања пореклом из многобројних извора (Prior 1913, 1). Као такво било је веома заступљено и незаобилазна је референца у разматрању енциклопедизма XIII века. Постоје две редакције у стиху и једна у прози, која је била веома популарна; у овом раду разматрана је прозна верзија, која потиче из средине XIII века. Део посвећен животињама Индије³⁷ у прозној верзији садржи и опис једнорога (Prior 1913, 114), под именом „monoheros“. Дат је опис сличан Плинијевом опису и приказ лова помоћу девице, уз мање амплификације. Као изворе поodataка о једнорогу, Прајор наводи енциклопедијска дела: *Imago mundi* Хонориуса Аугустодуненсиса, *Historia orientalis* Жака де Витрија и *De naturis rerum* Александра Некама, уз Солина и Исидора Севилског (Prior 1913, 114). Дакле, у *Слици света* Госуен од Меца се ослања на природњачке изворе, не даје експлицитно изражено симболичко значење и једнорог је код њега само једна међу осталим животињама које настањују баснословни Исток. Једнорог је тако приказан само у својој природњачкој димензији, а непосредне алегориске интерпретације ове животиње нема.

Промену односа према зооморфној симболици у XIII веку можда најубедљивије илуструје учени дијалог *Пласид и Тимео (Placides et Timeo ou Li secrets du philosophe)* непознатог аутора, настао крајем XIII века (Thomasset 1980, lxxxix-lxxxvii). Ово дело, кроз разговор филозофа Тимеа и његовог ученика Пласида, излаже тадашња знања о многобројним темама³⁸. Животиње се јављају у оквиру разматрања неколико питања. Најпре је приказана разлика између човека и животиње у томе што и човек и животиње имају тело и животни дух, док само човек поседује разум (§§73–74), као

³⁷ Госуенова *Слика света* подељена је на три дела. Први део (четрнаест поглавља) разматра теме Бога, слободне вештине, изглед и састав Земље. Други део (деветнаест поглавља) описује Земљу: географију и зоологију Азије (највише Индије), Европе и Африке. Трећи део (седамнаест поглавља) проучава астрономију.

³⁸ Томасе теме *Пласида и Тимеа* сврстава у следеће целине: 1) Бог, твар, човек и његово место у свету (§§25–217), 2) размножавање људске врсте (физиологија, ембриологија, патологија итд.) – §§218–346, 3) метеорологија (§§347–385), 4), закони и стварање феудалне цивилизације – §§386–489 (Thomasset 1980, xxvii-li).

и у области полности, јер је код човека у процесу размножавања значајно и памћење, док код животиња није (§§ 279–280). Од зоолошких података разматрају се животиње које живе од чистог елемента (§§ 155–177)³⁹, што је била честа тема у природњачким списима средњег века. У дијалогу су навођене и поједине животиње из бестијарне и енциклопедијске традиције, али се, за разлику од бестијарâ и енциклопедија, њихове природњачке одлике наводе не како би биле повод за морализацију и/или алегоричко тумачење, већ како би се објасниле. Један део овога списка (§§ 170–171) Томасе назива „нацртом бестијара“ (xxxvi): у томе делу *Пласида и Тимеа* филозоф настоји да наброји и у најкраћим цртама прикаже поједине животиње из бестијарно-енциклопедијске традиције. Ово излагање започиње подацима о слону, редовно описиваном у бестијарима, потом се неке животиње само набрајају, али је овај део видно кратак и није развијен. Штавише, Тимео каже Пласиду да ће му неком другом приликом говорити о бестијару. У овоме делу *Пласида и Тимеа* јасан је отклон према бестијарној традицији: део посвећен животињама видно је кратак, знање о животињама пореклом из *Физиолога* се не наводи (осим у веома суженом облику о слону), за разлику од многих других тема која су у овом делу темељно приказане и размтрране. Једнорога, као ни *монокероса*, у *Пласиду и Тимеу* нема. Томасе с правом уочава тенденцију у овоме дијалогу да се традиција бестијара и лапидара у великој мери изостави, пошто су они привилеговане области морализације, а дијалог тежи удаљавању од симболичке интерпретације (Thomasset 1982, 7). У свему овоме се огледа утицај новог натурализма XIII века: симболичко тумачење зоолошких појава се запоставља, а промовише се објашњење природе као целине која функционише по одређеним законитостима. Објашњење појава из природе чине, наиме, знатан део овога дијалога.

Природњачке одлике једнорога, дакле, у овим списма у складу су с општим знањем о овој животињи у средњем веку, уз изузетак *Писма презвитера Јована* у коме је приказана природњачка прича о једнорогу за коју није пронађен непосредан извор у зоолошким списима средњег века. Симболичко тумачење је имплицитно (*Писмо презвитера Јована*) или експлицитно истакнуто, иако није дато и тумачење (*Мана света*). Средином XIII века, међутим, једнорог се све више приказује као једна од многих животиња Истока, те се његова симболика не истиче (*Слика света* Госуена од Меца); у дијалогу аристотеловске инспирације *Пласид и Тимео* једногора

³⁹ О животињама које су бивале одређене као животиње које живе од чистог елемента (тј. живе у том елементу и хране се њиме), најчешће камелеону (ваздух), саламандеру (ватра), кртици (земља), харинги (вода), те о њиховој заступљености у средњовековној ученој култури в. Thomasset 1982, 55–57; Baker 2010, 400–401.

нема. Статус ове непостојеће животиње у текстовима насталим током XIII века, који је приказују као зоолошки куриозитет, илуструје тако амбивалентни или прелазни однос према алегоријском објашењу зооморфних симбола у то време.

Закључак

Попут осталих зоолошких знања средњег века, која у највећем броју случајева не одговарају стварности⁴⁰, подаци о једнорогу само су једни међу многима који из данашње перспективе изгледају фантастично или само наивно, док средњовековног читаоца нису изненађивали. У обрађеном корпусу уочене су заједничке особине у погледу описа, пореклом из писаних извора: Ктезије, Плинија и Исидора Севилског. Реч је о животињи с једним рогом на челу или на носу, по изгледу сличној носорогу, јарету или јелену, којој се свуда приписују снага, борбеност и плахост. Често је приказивано припитомљавања помоћу девице, што је страном Плинијевом опису али је постојало у писаној традицији и популаризовано је посредством *Физиолога* и *Етимологија* Исидора Севилског. Нови подаци, за које још увек није пронађен извор у средњовековној зоологији, о борби једнорога и лава јављају се само у *Писму презвитера Јована*.

Алегоријско тумачење је имплицитно или експлицитно присутно у обрађеном корпусу. Једнорог је експлицитно протумачен као алегорија Христа, а девица као Богородица у традиционалним бестијарима Филипа де Таона, Жервеза, Гијома Нормандијског и Пјера де Бовеа, као и у каснијем по настанку, *Бестијару* псеудо-Пјера де Бовеа, коме је циљ да и нека нова зоолошка сазнања укључи у традицију *Физиолога*. Нов однос према алегорији уочљив је у куртоазном *Љубавном бестијару* Ришара де Фурнивала, у коме је овај зооморфни симбол протумачен као слика одбаченог удварача, док девица представља жену којој се удвара. То показује нов однос према алегорији, јер се зооморфни симболи не користе као средство да се допре до верских истина, већ као примери које је могуће произвољно тумачити. Традиција *Физиолога* оставила је утицај и на *Ману света* Пјера де Бовеа, где се истиче симболичко значење ове животиње, иако се оно експлицитно не исказује. У оквиру географских описа експлицитног тумачења алегорије нема, већ се једнорог описује као још једна животиња која настањује баснословни Исток, што се у текстовима ранијим по настанку (*Мана света* Пјера де Бовеа, *Писмо презвитера Јована*) може схватити као имплицитни

⁴⁰ Према бестијарно-енциклопедијској традицији, на пример, лав васкрсава мртворођено младунче, пантер миомирисом омамаљује остале животиње, саламандер гаси ватру а базилиск настаје из јајета које је снео петао.

симболизам, јер се створени свет схватао као одраз савршенства Творца. У списима каснијим по настанку, видљивији је утицај новог натурализма, те се једнорог не тумачи симболички већ само описује као и друге животиње (*Слика света* Госуена ид Меца) или се уопште не приказује, у складу с тенденцијом одбацивања бестијарне симболике (*Пласид и Тимео*).

Природњачка знања о једнорогу се тако укључују у средњовековно схватање и тумачење света, које је податке дуговало античким и позно-античким списима, а тумачило их ослањајући се на *Библију*, видевши у овоземаљским појавама симболе који воде верским истинама. У складу с тенденцијом проучавања природе независно од алегорије, које се развијала у XIII веку, и једнорог је губио своју симболичку димензију и приказиван је само као куриозитет Истока. Тако је приказ ове непостојеће једнороге животиња, заједно с приказом многих других створења, стварних или оних која припадају *чудесном* (тигар, *антила*, *мантикора*, сирена, рис, ласица, ждрал, детлић, ластва и др.) постепено са природњачко-симболичке димензије прелазило на само природњачку.

Извори

- Angremy, Annie (éd.). 1983. *La Mappemonde de Pierre de Beauvais*. *Romania* 104 (415–416): 316–350, 457–498.
- Aristotel. 2011. *O delovima životinja. O kretanju životinja. O hodu životinja*. Prevod, komentari i napomene Slobodan Blagojević. Beograd: Paideia.
- Baker, Craig (éd.). 2010. *Le Bestiaire, Version longue attribuée à Pierre de Beauvais*. Paris: Honoré Champion.
- Библија. 2010. *Свето писмо Старога и Новога завјета: Библија (Свето писмо Старога завјета* превео Ђура Даничић, *Књиге ширег канона* превели Амфилохије Радовић и Атанасије Јевтић, *Свето писмо Новога завјета* превод Комисије Светог архијерејског синода Српске православне цркве). Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.
- Bianciotto, Gabriel (éd.). 2009. *Richard de Fournival, Le Bestiaire d'amour et la Responce du Bestiaire*. Paris: Honoré Champion.
- Walberg, Emmanuel (éd.). 1900. *Le Bestiaire de Philippe de Thaün*. Lund: H. J. Möler, Paris: H. Welter.
- Гијом Свештеник из Нормандије. 1986–1987. Из *Божанског бестијаријума* Гијома Свештеника из Нормандије. Превео са француског Милојко Кнежевић. *Градац* 73–75: 70–73.
- Gosman, Martin (éd.). 1982. *La Lettre du prêtre Jean, les versions en ancien français et en ancien occitan (textes et commentaires)*. Groningen: Bouma's Boekhuis.
- Zaganelli, Gioia. 1990. *La lettera del prete Gianni*. Parma: Pratiche Ed.
- Hippeau, Célestin. 1852. *Le Bestiaire divin de Guillaume, clerc de Normandie, trouvé du XIIIe siècle, publié d'après les manuscrits de la Bibliothèque Nationale, avec une introduction sur les bestiaires, volucraires et lapidaires du Moyen Âge, considérés dans leurs rapports avec la symbolique chrétienne*. Caen: A. Hardel.

- Lindsay, Wallace Martin (éd.). 2007–2008. *Isidori Hispalensis episcopi Etymologiarum sive Originum libri XX*. New York: Oxford University Press Inc.
- Meyer, Paul (éd.). 1872. Le *Bestiaire* de Gervaise. *Romania* 1 (1): 420–443.
- Mermier, Guy R. (éd.). 1977. *Le Bestiaire de Pierre de Beauvais (Version courte)*. Paris: A. G. Nizet.
- Пјер де Бове. 1986–1987. Из *Бестијаријума* Пјера де Бовеа. Превео са француског Милојко Кнежевић. *Градац* 73–75: 74–75.
- Pline l' Ancien. 2003. *Histoire naturelle, livre VIII* (édition bilingue). Texte établi, traduit et commenté par Alfred Ernout. Paris: Les Belles Lettres.
- Prior, Oliver Herbert (éd.). 1913. *L'Image du monde de maître Gossouin, rédaction en prose*. Lausanne: Librairie Payot et Cie.
- Reinsch, Robert (éd.). 1879. Les Joies nostre Dame und Les treis moz des Guillaume le Clerc de Normandie. *Zeitschrift für romanische Philologie*, 3 (2): 200–231.
- Thomasset, Claude Alexandre (éd.). 1980. *Placides et Timéo ou Li secrés as philosophes*. Paris: Droz.

Литература

- Beyer de Ryke, Benoît. 2004. Le miroir du monde: un parcours dans l'encyclopédisme médiéval. *Revue belge de philologie et d'histoire* 81 (4): 1243–1275.
- Bejczy, István. 2001. *La Lettre du prêtre Jean: une utopie médiévale*. Paris: Imago.
- Beer, Jeanette. 1988. The New Naturalism of *Le bestiaire d'amour*. *Reinardus* 1: 16–21.
- Bianciotto, Gabriel. 1984. „Sur le *Bestiaire d'amour* de Richart de Fournival“. In *Épopée animale, fable, fabliau*, éd. Gabriel Bianciotto et Michel Salvat, 107–119. Paris: Presses Universitaires de France.
- Verdon, Jean. 2007. *Voyager au Moyen Âge*. Paris: Perrin.
- Glaenzer, Antoine. 2002. La tenture de la Dame à la licorne, du *Bestiaires d'Amours* à l'ordre des tapisseries. *Micrologus* 10: 401–428.
- Gregory, Tullio. 1999. „Nature“. Traduit de l'italien par Luc Hersant. In *Dictionnaire raisonnée de l'Occident médiéval*, éd. Jacques Le Goff, Jean-Claude Schmitt et Jean Alessio, 806–819. Paris: Fayard.
- Delort, Robert. 1984. *Les animaux ont une histoire*. Paris: Seuil.
- Dines, Ilya. 2012. The problem of the *Transitional Family* of bestiaries. *Reinardus* 24: 29–52.
- Dragojlović, Dragoljub. 1968. *Fiziolog u Srba*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.
- Eko, Umberto. 1992. *Umetnost i lepo u estetici srednjeg veka*. Prevod sa italijanskog Tanja Majstorović i Snežana Brajović. Novi Sad: Svetovi, Beograd: Kultura.
- Eko, Umberto. 2007. *Istorija ružnoće*. Prevele sa italijanskog Danijela Maksimović, Dušica Todorović-Lakava; ilustrativne tekstove preveli Danijela Maksimović i dr. Beograd: Plato.
- Evdokimova, Ludmilla. 1998. Deux traductions du *Physiologus*: le sens allégorique de la nature et le sens allégorique de la Bible. *Reinardus* 11: 53–66.
- Замбон, Франческо. 1986–1987. Теологија бестијаријума. Превела са италијанског Александра Манчић Милић. *Градац* 75–78: 121–134.

- Zucker, Arnaud (éd.). 2004. *Physiologos: le bestiaire des bestiaires*. Grenoble: Éditions Jérôme Millon.
- Janković, Vladeta. 1996. *Imenik klasične starine: mitologija, istorija, umetnost*. Београд: Vreme knjige.
- Yapp, William Brunsdon. 1985. A New Look at English Bestiaries. *Medium Aevum* 54 (1): 1–19.
- Јовановић, Томислав. 2000. „Физиолог“. У *Стара српска књижевност (хрестоматија)*, Томислав Јовановић (прир. и прев.), 437–460. Београд: Филолошки факултет, Нова светлост: Крагујевац.
- Кајоа, Роже. 1986–1987. Од једнорога до нарвала. Предео са француског језика Милојко Кнежевић. *Градац* 75–78: 77–81.
- Лазивић, Милорад. 1989. „Физиолог“. У *Физиолог. Средњовековни медицински списи (избор)*, ур. Милорад Лазивић и Љубомир Котарчић, 9–49. Београд: Српска књижевна задруга.
- Lucken, Christopher. 1994. Les hiéroglyphes de Dieu: la *demonstrance des Bestiaires* au regard de la *senefiance* des animaux selon l'exégèse de saint Augustin. *Compar(a) ison* 11: 33–70.
- McCulloch, Florence. 1960. *Mediaeval Latin and French Bestiaires*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Mermier, Guy. 1966. De Pierre de Beauvais et particulièrement de son *Bestiaire*: vers une solution des problèmes. *Romanische Forschungen* 78: 338–371.
- Muratova, Xénia. 1977. Adam donne leurs noms aux animaux. L'iconographie de la scène dans l'art du Moyen Âge: les manuscrits des bestiaires enluminés du XIIe et du XIIIe siècles. *Studi medievali Firenze* 18 (2): 367–394.
- Muratova, Xénia. 2010. „Les animaux à cornes dans les manuscrits des bestiaires: tradition antique et interprétations médiévales“. In *Cornes et plumes dans la littérature médiévale: attributs, signes et emblèmes*, éd. Fabienne Pomel, 133–165. Rennes: Presses universitaires de Rennes.
- Pastoureau, Michel. 2002. Le bestiaire des cinq sens (XIIe-XVIe siècles). *Micrologus* 10: 133–145.
- Pastoureau, Michel. 2004. *Une histoire symbolique du Moyen Âge occidental*. Paris: Seuil.
- Pastoureau, Michel. 2011. *Bestiaires du Moyen Âge*. Paris: Seuil.
- Rech, Régis. 2002. „Otton de Freising“. In *Dictionnaire du Moyen Âge*, éd. Claude Gauvard, Alain de Libera et Michel Zink, 1028–1029. Paris: Quadrige / P.U.F.
- Ringger, Kurt. 1988. „Bestiaires et lapidaires: un genre littéraire?“. In *Actes du XVIIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Université de Trèves, 1986)*, vol. 6, éd. Dietmar Kremer, 136–147. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Richard, Jean. 1957. L'Extrême Orient légendaire au Moyen Âge: Roi David et Prêtre Jean. *Annales d'Éthiopie* 2 (1): 225–244.
- Strubel, Armand. 2002. 'Grant senefiance a:' *allégorie et littérature au Moyen Âge*. Paris: Honoré Champion.
- Thomasset, Claude. 1982. *Commentaire du dialogue de Placides et Timéo: une vision du mode à la fin du XIIIe siècle*. Genève: Librairie Droz.
- Trachsler, Richard. 2012. La pire de toutes les bêtes. Observations sur l'hyène médiévale. *Reinardus* 24: 201–214.

- Трифунковић, Ђорђе. 1973. *Физиолог: слово о ходешим и летећим створењима*. Пожаревац: Браничево.
- Fontaine, Jacques. 1966. „Isidore de Séville et la mutation de l'encyclopédie“. In *La pensée encyclopédique du Moyen Âge*, Maurice de Gandillac et al., 43–62. Nanchâtel: La Baconnière.
- Fritz, Jean-Marie. 2003. Du tigre au coléoptère: avatars médiévaux et modernes de la manticoire. *Reinardus* 16: 83–105.
- Charbonneau-Lassay, Louis. 2006. *Le Bestiaire du Christ*. Paris: Albin Michel.

Marija Panić

Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac

The description and symbolic value of the unicorn in French literature of the 12th and 13th centuries

The paper considers naturalist and symbolic traits attributed to the unicorn in French 12th and 13th century literature. The corpus encompasses the bestiaries comprised by Philippe de Thaon, Gervaise, Guillaume de Normandy, Pierre de Beauvais, Richard de Fournival and pseudo-Pierre de Beauvais, which belong to the tradition of the *Physiologoi*, as well as other encyclopedic and other works which contain the bookish zoological and geographic knowledge of the middle ages: *Mappemonde* by Pierre de Beauvais, *The letter of presbyter John*, and the *Mappemonde* by Gossouin de Metz. In this corpus where the description of the animals comes mainly from the same written sources (from antiquity and late antiquity and the *Bible*), we consider how this nonexistent animal is described and to what extent a symbolic interpretation is present.

Key words: unicorn, allegory, *Physiologous*, bestiary, animal, didactic literature, French medieval literature

La description et le symbolisme de l'unicorne dans la littérature française du XII^e et du XIII^e siècle

La représentation de l'unicorne était incontournable dans les textes didactiques et allégoriques du Moyen Âge. Le savoir médiéval sur cet animal fabuleux provenait des sources de l'antiquité et de l'antiquité tardive (Ctésias, Pline, Solin et d'autres), transmises par le biais des *Étymologies* d'Isidore de Séville et notamment du *Physiologus*, écrit zoologique, symbolique et mystique. Les bestiaires français traditionnels datant du XII^e et du XIII^e siècle – celui de Philippe de Thaon, de Gervaise, de Guillaume de Normandie et de Pierre de Beauvais – exposaient les données zoologiques sur cet animal fabuleux: possession d'une

seule corne, force excessive, sa capture à l'aide d'une pucelle. Conformément au *Physiologus*, cette description était dotée d'une interprétation explicite, selon laquelle l'unicorne et la pucelle étaient interprétés respectivement comme les allégories du Christ et de la Vierge. À cette démarche des bestiaires traditionnels se rajoute le *Bestiaire* du pseudo-Pierre de Beauvais, qui, en conformité avec les innovations du XIII^e siècle, emploie la méthode de compilation, mais reste fidèle au genre traditionnel par son interprétation symbolique explicite des descriptions zoologiques. En revanche, le *Bestiaire d'amour* de Richard de Fournival manifeste une attitude nouvelle face à l'explication allégorique, en interprétant ces deux figures comme les emblèmes de l'amant courtois et de la dame, en témoignant ainsi du caractère arbitraire de l'interprétation allégorique. Les textes géographiques médiévaux décrivent cet animal comme une parmi d'autres curiosités de l'Asie et transmettent sur cet animal fabuleux le même savoir que les bestiaires, hormis *La lettre du prêtre Jean*, qui décrit la lutte entre le lion et l'unicorne, épisode dont la source reste inconnue. Alors que le symbolisme existe d'une manière implicite dans les textes géographiques (ainsi que d'une manière explicite dans la *Mappemonde*), étant donné que leur but était de faire l'éloge de la Création, au XIII^e siècle le côté zoologique de la description de cet animal prédomine. La représentation de cet animal fabuleux se rajoute ainsi aux tendances de cette époque de supprimer lentement l'explication allégorique des faits zoologiques.

Mots-clés: uncorne, textes didactiques et allégoriques du Moyen Âge, France, *Physiologus*, bestiaires, animal fabuleux

Примљено / Received: 25. 03. 2015.

Прихваћено / Accepted: 30. 05. 2015.